

9-Mavzu: Dunyo aholisining irqiy va etnik tarkibi

Reja:

1. Dunyo irqi to'g'risida tushuncha
2. Etnik umummilliyliklar
3. Dunyo aholisi milliy tarkibi

Odamlar qadim-qadimdan jamoa-jamoa qon qardosh bo'lib yashab kelishgan. Ana shunday birliklarning eng muximi ularning irqiy va etnik birliklaridir. Irq bu odamlarning kelib chiqishi, govda tuzilishi va qiyofasi o'xshash bo'lgan tarixan tarkib topgan hududiy birligidir. Irqlarning paydo bo'lishi va odamlar o'rtasidagi irqiy belgi hamda hususiyatlarning kelib chiqishi haqida bir-xilk omillar bo'lib, keng tarqalgani ikkitadir. Antropologlarning bir qismi irqlar juda qadimdan vujudga kela boshlagan deb xisoblaydilar. Bu "politsentrizm" nazariyasidir. Ikkinchi guruhi omillari hozirgi zamon kishisi bir markazda vujudga kelgan, keyinchlik odamlar dunyosining turli qismlariga tarqalib ketgan. Bu "monotsentrizm" nazariyasidir. Irqlar xalqlarning asosan tashki ko'rinishiga va undagi farqlarga qarab ajratiladi. Yer sharida uchta katta irq: yevropoid, mongoloid, va negroid hamda ko'plab aralash irqiy formalar ajratilgan. Uchta irq dunyoning barcha aholisini qamrab ola olamaydi. Ashiy katta irqlarga yaqin xududlarda, har turli irqiy belgilarga ega bo'lgan xalqlar qadimdan yashab kelishgan. Keyingi davrlarda irqlararo nikohlarning ko'payishi natijasida turli irqlar o'rtasidagi aralash turlar xam ko'payib bormoqda. Turli irqlar o'rtasidagi aralash irqlar 2 guruhga bo'linadi! **"qadimgi aralash formalar, o'rta asr va yangi davr formalari"**. Endi asosiy katta irqlar va aralash irqlar formalarning geografik tarqalishi bilan qisqacha tanishib o'tamiz.

Yevropoid irqi: dunyo aholisining 40% ni o'z ichiga oladi. Bu katta irq hozirgi kunda 3-guruhga **"shimoliy yevropoid, o'rta yevropoid, janubiy yevropoid"** guruhlariga bo'linadi.

1) Shimoliy Yevropada yashovchi shimoliy guruh vakillarining bo'yi novcha, sochi (jingalak) sariq, ko'k ko'zli bo'ladi.

2) O'rta Yevropoid guruhi esa: bu irq vakillarining shimoliy yevropoiddan farqli sochlari silliq, yuz-tuzilishi, govda tuzilishida keyingi qaydlarda farq yuzaga kelmoqda.

3) Janubiy Yevropa, Shimoliy Afrika, Old Osiyo, Shimoliy Xindistonda yashovchi janubiy guruh vakillarining bo'yi novcha, terisi qorachadan kelgan, sochi qora, ko'xi qora bo'ladi. Balqon yarim oroli xalqlari esa boshi dumaloq. Qora sochli bo'lib, ular ham shu guruhga mansubdir. **"Dilara irqi deb xam yuritiladi"**. **Mongoloid irqi:** dunyo aholisining 20%ini o'z ichiga oladi. Mongoloid irqi ham ikki guruhga bo'linadi: Osiyo va Amerika guruhlari. Osiyo guruh ichida bir-biridan farq qiluvchi tillar bor. Mongoloid irqining Amerika avlodiga Shimoliy va Janubiy Amerikaning tub aholisi **"indetslar"** kiradi. Mongoloid irqining asosiy belgilari: tanasining rangi bug'doy rang, ko'zlari qisq, yonoqlari bo'rtib chiqqan, sochlari to'g'ri bo'lib. Mongoloid irqining Osiyo tarmog'i ham Shimoliy va Janubiy Mongoloid irqiga ajratiladi.

Negroid irqi: Dunyo aholisining 15%ini o'z ichiga oladi. Asosiy irqiy belgilari: Terisini rangi qora, sochlari qora va jingalak, burni keng, lablari qalin. Negroid irqi ham ikki tarmoqqa ajratiladi: Afrika va Okiyaniya tarmoqlari. Ekvatorial irqining Afrika tarmog'iga Sahroi Kabirdan janubda joylashgan yani yashaydigan xalqlar-“negrlar” kiradi. Okiyaniya tarmog'iga esa milonezyaliklar. Yangi Gvineya kakoslari, Avstraliyaning tub xalqlari kiradi.

Aralash irq formalari: Qadimgi aralash irqiy forma yoki tiplarga “efiona” tipi kiradi. Ularning ko'p belgilari Arablarga o'xshamaydi. Ammo ular negroidlar singari qora tanli. Mongoloid bilan Yevropoid o'rtasidagi qadimgi aralash formalari G'arbiy sibirning janubiy qismida yashaydi. Aralash irqiy formalarning ikkinchi katta guruhiga o'rta asrlar va yangi davr aralash formalari kiradi. Bunday aralash formalari tarqalgan hududdan biri o'rta osiyo respublikasidir. Aralash formalari o'z navbatida ikki tipga bo'linadi.

Birinci tipi: Turon tipi yoki Janubiy Sibir tipi-bu tipga asosan mongoloid irqi belgilari ko'proq bo'lgan, **qozoqlar, qirg'izlar, qoraqolpoqlar** kiradi. **Ikkinchi tipi:** O'rta Osiyo tipi: bularga yevropoid irqining janubiy avlodiga xos belgilar saqlangan bo'ladi.

Umuman dunyodagi uchta asosiy katta irq orasida juda ko'plab boshqa aralash forma va tiplar vujudga kelgan va vujudga kelmoqda.

Etnik umummilliyliklar

Kishilarning qadim zamonlarda vujudga kelgan umumiyliklari etnik birliklardir. Kishilarning eng qadimiy etnik – birligi – urug' kategoriyasidir. Bu kategoriya asosan ibtidoiy jamoa tuzimida vujudga kelib odamlarning qon qardonligiga asoslangan edi. Hozirgi davrda faqat Osiyo, Afrika va Amerikada urug'chilik uchraydi.

Odamlar etnik birligining ikkinchi yuqoriroq bosqichi – qabiladir. Urug'larning qabilalarga aralashuvi ham kishilarning ibtidoiy jamoa tuzimiga xos umumiylikidir. Dastlabki qabilalarni bir necha urug' birlashtirar, ular o'zaro dual ekzogamiya asosida bog'langan bo'lar edilar. Urug' va qabilalar kategoriyalaridan keyin elat kategoriyalari vujudga kelgan. Elat – urug' va qabila birliklariga nisbatan yuqoriroq bosqichdir. Elat birligi asosan feodalizm jamiyati davrida ba'zan esa quldorlik davridayoq tashkil topa boshlagan.

Elat kishilarning millatdan oldingi tarixiy birligidir. Elatlarning o'z nomlari, tili umumiy madaniyat va psixik xususiyatlari tarkib topa boradi. Elatlar xududiy umumiylikka ega bo'lib ma'lum darajada iqtisodiy aloqalar qila boshlaydi. Bu belgilar millatlardagi singari hali yaxshi taraqqiy etgan emas, albatta. Elatlarning tashkil topishida feodalizm davriga xos proses davlatlarning tashkil topishi ham ma'lum rol o'ynagan, ammo ayrim elatlarning hududiy joylashuvi ba'zi xollarda davlatlarning chegaralariga to'g'ri kelavermas edi. Kapitalizmning taraqqiy etishi bilan elatlar millatlarning vujudga kelishi va tashkil topishida ba'za bo'lib xizmat qiladi. Ammo bu xolda ham chegara to'g'ri kelishi shart emas. Masalan, bitta elat bir necha millatlarning tashkil topishi uchun ba'za bo'lib xizmat qilishi yoki aksincha bir necha elatlarning birlashuvidan bitta millat vujudga kelishi mumkin.

Millat ma'lum xududda yashovchi odamlarning sotsial etnik birligi bo'lib, kishilar umumiyligining kapitalizmga xos formasidir. Yuqorida ko'rib o'tilgan

etnik birlik kategoriyalaridan millat shu bilan farqlanadiki, millatlarda xududiy birlik iqtisodiy va madaniy aloqalar mustaxkam o'rin oladi, yagona milliy til tashkil topadi, milliy ong rivojlangan bo'ladi.

Millat – etnosning eng yuksak darajasidir. Millat bo'lishi uchun tili, xududi, umumiy iqtisodiy faoliyati va milliy ong shakllangan bo'lishi kerak.

Ayrim mamlakat yoki butun jaxon aholisining milliy tarkibini aniqlash juda mushkul vazifadir. Turli mamlakatlarda yashovchi xalqlar ro'yxatini tuzish dastlabki bosqichdanoq aholining biror guruhining qandayligini: etnik birlikni ya'ni aloxida halqni tashkil etadigan yoki xalqning bir qismini (etnografik guruhini) yoki birlikning boshqa bir ko'rinishini, masalan davlat siyosiy ko'rinishini tashkil etadimi?" ko'rsatish zarur/ ammo bunday masalalarni hal qilish ko'pincha qiyin bo'ladi. Ko'p hollarda etnografik guruhlar o'ziga xos madaniy va maishiy elementlar tavofut qilibgina qolmay, balki alohida dialektlarda gaplashib, etnik jihatdan o'z-o'zini butunlay boshqacha anglashga ham olib keladi. Qisman ancha yaxshi o'rganilgan xalqlarda (bolgarlar, polyaklar, mazurlar va boshqalarda) ayrim guruhlar yaqin o'tmishda ham rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra alohida xalq sifatida ajralib kelinardi.

Jahon mamlakatlarida kansolidatsiya va assimilyatsiya (korishish) jarayonining keng kulamga avj olish tufayli o'ziga hos utkinchi til va madaniy formali, milliy jihatdan o'z-o'zini anglash kabi etarli, muhim belgili aholi guruhlari mavjuddir.

Binobarin bunday guruhlardan biriga misol qilib, Bochiqirdistonda yashovchi tatarlarni ko'rsatishimiz mumkin. Aholining bu qismi hozircha tatar halqini bir bulag'i hisoblanadi.

Xalqlarni sonini aniqlashdagi kiyinchilik esa, jahon aholisini etnostatistik jihatdan etarli rganilmaganligiga bog'liqdir. Hozirgi vaqtda butun jahon mamlakatlari aholi soni ro'yxatga olindi. Biroq bunday ro'yxatlarning kupchiligi aholining milliy tarkibini o'z oldiga maqsad qilib quymagan. Bir qator mamlakatlarda milliy tarkib (yoki til) haqidagi masalaning yo'qligi, aholining etnik jihatdan nisbatan bir hilligiga bog'liqdir. Bunda maskur masala muhim rol o'ynamaydi. Ammo butun dunyo aholisining milliy tarki ini bilish mushkul masala. Bu masalaning mushkulligi jahon aholisini etnostatistik jihatdan etarli urganilmaganligidir. Hatto hozirgi aholi ruyhatlari o'z oldiga avzifa qilib qo;ymaydi. Bunga birqancha sabablar bor ayrim mamlakatlarda ro'yhatlar o'tkazishda milliy mansublik etnik jihatdan nisbatan bir hil bo'ladi. Boshqa hollarda bunday ko'rsatkischning bo'lmasligi mumkin.

Chunki hukmron davrlar mayda millatlar va ular bilan bog'liq bo'lgan milliy muammolar go'yo hal bulgan demokchi bo'ladilar hamda o'z mamlakatlarini yahlit milliy mamlakat sifatida ko'rsatishga intiladilar.

Chet el ro'yhatlarining milliy masala aks etgan ma'lumotlaridan ham foydalanish ancha qiyin. Chunki, ayrim olimlar tomonidan kabul qilingan etnik, terminologiya, hamda etnik umumiylik odatda chet el adabiyotlaridagi terminologiya va tushunchalardan fark qiladi. Masalan ingliz, franso'z yoki ispan tili terminologiyasidan foydalanuvchi kupincha mamlakatlarda «millat» tushunchasi doimo «davlat» tushunchasi bilan tenglashadi, «millat» termini esa

davlatga mansublikni bildiradi. Ayrim aholishunos olimlar esa aralashtirib yuboradilar. AQSHda o'tkazilgan aholi ro'yhatlarida millat masalasi irqq masalasi bilan aralashtirilgan (oq tanli, negr, amerikalik, indets, hitoy, yapon, filippinlik va boshkalar).

Shuningdek dunyoning barcha qismlarida milliy jinslashish va korshishi jarayonlari keng ko'lamda yoyinganligi e'tiborga olsak, planetamiz aholisini milliy tarkibini aniklashning mushkulligi yanada aniq kurinadi.

Baz quyidagi Horijiy Evropa, Horijiy Osiyo, Afrika, Amerika, Avstraliya va Okeaniya buyicha aholining milliy tarkibi haqidagi ma'lumotlarni keltiramiz.

Horijiy Evropa. Evropa mamlakatlari aholisining milliy tarkibi buyicha 3 guruhga bo'lamiz: 1. Bir millatli davlatlar. 2. Ko'p millatli davlatlar. 3. oralik davlatlar.

Bir millatli davlatlarga Evropada 20dan ortik davlatlar kiradi (Pol'sha, SHvetsiya, Germaniya, Vengriya, Daniya, Porto'g'aliya va boshkalar). Ba davlatlarning har birida o'z asosiy millati halqning 90%ini yoki undan ortigini tashkil etadi.

Ko'p millatli davlatlarga Buyuk Britaniya, Ispaniya, Shveytsariya, Chehiya, Sloveniya, Bel'giya va boshka davlatlar kiradi. Jumladan B. Britaniyaning asosiy millati inglizlardan tashkari, shotlandiyaliklar, irlandlar, yahudiylar va boshka mamlakatlardan kuchib kelgan ko'plab muhojirlar yashaydi.

Ispaniyaning shimoliy-sharqida katalonlar, shimoliy-garbida gelisiyaliklar va shimolida basklar istiqomat qiladi. Bunday misollarni Horijiy Evropaning ayrim boshka mamlakatlarida ham kurish mumkin.

Horijiy Evropaning ko'pchilik mamlakatlarida milliy masala hali ham hal qilinmagan. Evropadagi dunyoning boshqa qismlaridan kuchib kelgan immigrantlar esa ogir ahvolda yashaydi. Fakat mustaqil davlatlardagina teng hukukli hisoblanadi.

Horijiy Osiyo aholisining soni jihatidagina emas ko'p millatligi bo'yicha ham dunyoning boshqa qismlaridan ajralib turadi. Bu erda bir millatli davlatlar juda kam. Bir millatli davlatlarga asosan Yaponiya, Koreya va ayrim arab davlatlarining kiritish mumkin. Arab mamlakatlaridan Iroq, Suriya, Livan, va shuningdek Turkiyada asosiy mamlakatlardan tashkari ko'plab mayda millatlar yashaydi. Eron – Osiyoda aholisining etnik tarkibi hilma hil bo'lgan mamlakatlardan biridir. Eronda asosiy millat va elatlar (20 dan ortik xalqlar) yashaydi. Afgoniston, Pokiston, Myanma, Hitoy va Filippin ham ko'p millatli davlatlardir. Osiyoning ko'pchilik mamlakatlarida milliy masala hal qilingan emas. Ayrim xalqlar bir necha davlatlarga bulinib ketgan, masalan kurdlarning etnik xududi Turkiya, Eron, Iroq, Suriya o'rtasida bulib olingan balujlar etnik hududi Eron, Afgoniston, Pokiston o'rtasida, Afgonlar, - Afgoniston bilan, bunday misollarni esa ham bir nechtasini keltirish masalan. Bunday hollar esa milliy o'zaro hamkorlikni kiyinlashtiradi va davlatlar o'rtasida munosabatlardaayrim nizolarni keltirib chiqaradi. Kurd va kushtun muammolari milliy masala negizida kelib chiqan va murakkab, keskin siyosiy muammoga aylangan. Hitoyda mayda millatlarga karshi, millatlarni «hitoylashtirish» siyosati yahudiy-arab mojarolari ana shunday muammolardandir.

Afrika aholisining milliy tarkibi o'ziga hos, o'zok davom etgan mustamlakachilik afrikaliklarning ijtimoiy iqtisodiy va madaniy rivojlanishni ancha orqada qoldirdi. Ularning yirik millatlar va elatlarga birlashuviga halgl berdi. Mutahassislar Afrikani aholisini milliy tarkibiga karab 3ta etnik viloyatga bo'ladi:

1. Shimoliy Afrika va qisman shimoliy-sharkiy Afrika. Bu rayonlarda bir biriga yaqin bo'lgan halqlar – arablar va barbarlar yashaydi. Shimoliy Afrikada arab tilida gaplashuvchi bir necha millatlar tarkib topgan. (marokashliklar, tunisliklar, liviyaliklar, misrliklar).

2. Sharkiy va Garbiy Sudan (hududiy jihatdan Sudan tabiiy geografik hududiga to'g'ri keladi). Bu oblastning garbida – atlantika sohilida Fulbevolof , ser'erlar, Gvineya qko'ltigi sohilida – gvineyaliklar, gurlar; Nigeriya va Kamerun davlatlarida – hausa, yoruba, ibo, edo kabi halqlar. Sudan davlati hududida asosan arablar va nilotlar yashaydilar.

3. Tropik va Janubiy Afrikada bir-biriga yaqin tilda gaplashuvchi va madaniyatida ham ko'pincha umumiylikka ega bo'lgan banju halqlari yashaydi.

Afrikada ham ayrim bir butun halqlar turli mamlakatlar o'rtasida bir-biridan siyosiy chegaralar orqali. Masalan, Fulbe halqi Nigeriya, Senegal, Gvineya, Mali, Kamerun, Burkina-Faso, Benin Mavritaniya, Gambia mamlakatlarida bo'linib yashaydi; Majdito halqi Senegal, Mali, Kotdi-Iuvar, Gambia, Serra-Leone, Gvineya, Gvineya-Bisau mamlakatlari urtasida yashaydi. Bundan ahvol Afrikada turli elatlar va etnik gruppalarning jipslanishi, millatlar tashkil topishini kiyinlashtiradi.

Afrika aholisining milliy tarkibi haqida gupirganda, bu yerda yashovchi kelgindi. Xalqlarni ham e'tiborga olish zarur. Asosan inglizlar, afrikanerlar, frantso'zlar, portugallar Afrika aholisining 5% ni tashkil qiladi. Ular kit'aning janubida va Zimbabvedda yashaydilar va oklar hukmronligiga asoslangan irkqchilik davlatlarini barpo qilganlar. Hozirda ular mustaqil Afrika davlatlariga aylanganlar.

Amerika aholisining milliy tarkibida ko'pchilikni (95%) Evropadan kelganlarining avlodlari va ularning boshqa halqlar bilan aralashuvidan vujudga kelgan halqlar kamrab olgan Amerika aholisini ko'pchilik qismi ingliz va ispan tilida ozroq qismi porto'g'al va boshka tillarda so'zlashadi. Bu erda millatlar, davlatlar chegaralariga qarab ataladi. Masalan, AQSH millati – amerikaliklar, Kanada millati – kanadaliklar deyiladi.

Amerika mamlakatlari aholisi o'z millatlarini davlatlari aholisi o'z millatlarini, davlatlarining nomi bilan; masalan braziliyaliklar, kubaliklar, peruliklar va boshqalar, biroq turli halqlarning aralashishi bir-biridan ancha fark qiladi. Masalan paragvayliklar, peruliklar, boliviyaliklar, ekvadorliklar, gondurasliklar, salvadorliklar, nikaragualiklar va panamaliklar asosan metislardan iborat. Dominikaliklarning ko'pchiligi esa mulatlardir.

Amerikada, shuningdek asosan negrlardan iborat bulgan millatlar ham bor (gaitiliklar, yamaykaliklar va boshqalar). Peru, Boliviya, Ekvador, Meksika aholisining anchagina qismini indeetslar tashkil qiladi.

Avstraliya va Okeaniya aholisini etnik tarkibiga kura mutahassislar ikkita oblastga bo'lishadi: **1) Avstraliya va Yangi Zelandiya davlati.** Bu mamlakatlar

aholisining milliy tarkibi bir hil bo'lib, Avstralik – inglizlardan va Yangi Zelandiyaning tub xalqlari juda kam kolgan.

2) Pashneziya, Melaneziya va Mikroneziya orollari. Bu orallardagi aholi etnik qabila-qabila bulib yashaydi. Ularda etnik jinslashish jarayoni Okeaniyaning ayrim katta orallardagina boshlangan. Hozirgi paytda xatlar sifatida jinslasha boshlagan xalqlarga samosliklar, fidjiliklar, gavayliklar va taitiliklarni kiritish mumkin. Odatda butunlay boshka tillarda gaplashuvchi bir necha xalq umumiy knom bilan Yangi Gvineya kanuslari deb ataladi.

Okeaniyaning boshqa kichik orollarida etnik jarayonlar ham past bosqichdaligini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston ko'p millatli respublika.

Nisbatan sanoatlashgan viloyat va shaharlarda mahalliy halqlardan tashkari boshqa millat vakillari ham ko'p (Toshkent, Navoiy viloyatlari, Toshkent, Chirchik, Angren, Olmalik, Zarafshon, Fargona va boshqalar), Horazm viloyati aholisi bir millatli – deyarli 95% aholi o'zbeklardan iborat. O'zbeklarning hissasi Toshkent shahri va viloyati hamda Qoraqolpog'iston respublikasida kamroq Qoraqolpoqlar asosan Qoraqolpog'iston Respublikasida yashaydi. Tojiklar Samarqand, Namangan, Surhandaryo, Farg'ona, Buhoro viloyatlarida yashaydi. Qozoqlar Qoraqolpog'istonda, Navoiy va Toshkent viloyatlarida, Kirg'izlar Jizzax, Toshkent, Andijon viloyatlarida, Turkmanlar Surhandaryo, Qashqadaryo, Qoraqolpog'istonda joylashgan. Bulardan tashkari respublikamizda ukrain, tatar, koreys, boshkird, arman, ozarbayjon va boshka millat vaqillari yashaydi.

Hozirda o'zbeklar jami aholining 78,4% ini tashkil etmoqda.

Mavzuga oid qisqacha ma'lumotlar.

Halqlar soniga kura: Hindiston, Indoneziya 150 halq, Filippinda – 100ta, Vetnam – Hitoy – 50, Eron, Afg'oniston, Myanma, Tayland – 30ta.

Asosiy millati 95%ni tashkil etadigan mamlakatlar:

Islandiya, Irlandiya, Norvegiya, Daniya, Polsha, Germaniya; Yaponiya, KHDR, Koreya respublikasi, Bonglad, Mugul, Armon, Yaman, Omon, Katar; Misr, Liviya, Somali, Madagaskar, Janubiy Afrika davlatlari.

Asosiy millati 70-95%ni tashkil etgan davlatlar:

B. Britaniya, Frantsiya, Islandiya, Finlyandiya, Rumina, Jazoir, Marokash, Zimbabve, Mavritaniya, Botovana, Suriya, AQSH, Avstraliya, YAngi Zelandiya, O'zbekiston, Turkmaniston, Ozorbayjon, Tojikiston. O'zbekistonda 78,4% tashkil etadi.

70% dan kam bulgan mamlakatlar:

Eron, Afg'oniston, Gruzuya, Qirg'iziston, Qozog'iston, Pokiston, Malayziya, Laos, Markaziy, Sharqiy, Janubiy Afrika mamlkatalari.

TAYANCH IBORALAR

Yevropoid irqi, mongoloid irqi, negroid irqi, aralash irq, etnik umummilliyliklar, millat.

Nazorat va mulohaza uchun savollar:

1. Irq deganda nimani tushunasiz?
2. Irqlar yuzaga kelishi to'g'risida qanday nazariyalar mavjud?
3. Dunyoda eng keng tarqalgan irq qaysi?
4. Yevropoid irqining qanday tarmoqlari mavjud?
5. Negroid irqining irqiy belgilarini izoxlang.
6. Mongoloid irqi tarqalgan hududlar.
7. Aholini milliy tarkibini aniqlash haqida gapiring.
8. Horijiy Evropa mamlakatlari milliy tarkibi buyicha necha guruhga bulinadi?
9. Evropadagi kup millatli davlatlarni sanang.
10. Evropadagi bir millatli davlatlarga kaysi davlatlar kiradi?
11. O'zbekiston milliy tarkibiga kura qanday respublika ekanligini izohlang.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Anoxin A.A., Jitin D.V. Geografiya naseleniya s osnovami demografii: Uchebnoe posobie. – SPb. Izd-vo SPbGU, 2013. – 307 s.
2. Abduraxmanov Q.X., va boshqalar. Demografiya. Darslik. - T.: «Fan va texnologiya», 2014.-368 b.
3. Bo'rieva M.R., Tojjeva Z.N., Zokirov S.S. Aholi geografiyasi va demografiya asoslari. – T.: Tafakkur, 2011. – 159 b.

Qo'shimcha adabiyotlar

4. Abdalova Z.T., Tojjeva Z.N. Iqtisodiy geografiya. O'quv qo'llanma. – T.: «IQTISOD-MOLIYA», - 2013. 212 bet.
5. Abdurahnmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O'quv qollanma. - T.: Noshir nashriyoti. – 2011.
6. Ata-Mirzaev O.B. Narodonaselenie Uzbekistana. – T., 2009.
7. Axmedov E. O'zbekiston shaharlari mustaqillik yillarida. – T., 2002.
8. Bo'rieva M.R., Tojjeva Z.N. Aholi geografiyasi. Ma'ruzalar matni. – T., 2000.

9. Bo‘rieva M.R., Egamova D.N. Dunyo aholisi: Rivojlanish jarayonlari (o‘quv qo‘llanma). – T.: Fan, 2008. – 156 b.
- 10.Bo‘rieva M. R. O‘zbekistonda oila demografiyasi. – T.,Universitet, 1997.-157 b.
- 11.Narodonaselenie. Ensiklopedicheskiy slovar. – M., 1994.
12. Ubaydullaeva R.A., Ata-Mirzaev O.B., Umarova N.O. O‘zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi (ilmiy-o‘quv qo‘llanma). – T., 2006.
13. Tojiev Z.N. Statistikaning umumiy nazariyasi. – T., 2000.-58 b.
14. Tojiev Z.N. Iqtisodiy va demografik statistika. – T., 2002.-160 b.
15. Soliev A., Nazarov M. O‘zbekiston qishloqlari (Qishloq joylar geografiyasi). –T.: 2009.
16. 2014 World Population Data Sheet of the Population Reference Bureau.
- 17.“Aholi geografiyasi” fanidan o‘quv-uslubiy majmua.- 2013.
- 18.O‘zMU ichki tarmog‘i.

Elektron manbalar:

1. <http://www.demoscope.ru>.
2. <http://www.dmo.econ.msu.ru>.
3. <http://stat.uz>.
4. <http://ziyo.net>